

Zebo Allayorova

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Xorijiy tillar kafedrası
mudiri, falsafa doktori (phD), dotsent v.b
zebinisoallayorova51@gmail.com*

O‘ZBEKISTONDA “O‘ZBEK TILI” VA “DAVLAT TILI” TUSHUNCHALARI HAMDA ULAR ALOQADORLIGINING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya: maqolada O‘zbekistonda “o‘zbek tili” va “davlat tili” tushunchalari hamda ular aloqadorligining ijtimoiy-falsafiy tahlili, mazkur tushunchlarning shaxs ma’naviyatini yuksaltirish, jamiyatda davlat tilining tarbiyaviy maqomini ko‘tarishning muhim omillarini aniqlash masalalari tadqiq qilingan.

Kalit so‘zlar: davlat tili, o‘zbek tili, tarbiyaviy maqom, ijtimoiy-falsafiy tahlil, shaxs ma’naviyati, ona tili, til siyosati

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы социально-философского анализа понятий “узбекский язык” и “государственный язык” в Узбекистане и их взаимосвязи, выявления важных факторов повышения духовности личности, воспитательного статуса государственного языка в обществе.

Ключевые слова: государственный язык, узбекский язык, воспитательный статус, социально-философский анализ, духовность личности, родной язык, языковая политика

Abstract: The article deals with the issues of socio-philosophical analysis of the concepts of “Uzbek language” and “state language” in Uzbekistan and their interrelationships, identifying important factors in improving the spirituality of the individual, the educational status of the state language in society.

Keywords: state language, Uzbek language, educational status, socio-philosophical analysis, personality spirituality, native language, language policy

Kirish. Inson ma’naviyatining ajralmas qismi hisoblangan til jamiyatda turli maqomlarga ega. Muayyan tili undan foydalanuvchilar uchun ona til, davlat tili, ikkinchi til sifatida muomalada bo‘ladi. Jumladan, o‘zbek tili ham tilni tashuvchi xalq uchun ona tili, ko‘p millatli mamlakat uchun davlat tili, ikkinchi til sifatida amal qiladi. Mamlakatda shakllangan yangi til siyosati uning ta’limiy, tarbiyaviy maqomini ko‘tarishga ham zarur talablarni qo‘ymoqda. “Har birimiz davlat tiliga bo‘lgan e’tiborni mustaqillikka bo‘lgan e’tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak”¹ ligi o‘zbek tilini davlat tili, ona tili sifatida tarbiyaviy maqomini ko‘tarish tamoyillarini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Hozirgi kunda yer sharida 7.5 milliard kishi istiqomat qiladi. Bular turli hududlarda yashab, har xil tillarda muloqot qiladilar. Ayni vaqtda dunyoda yetti mingga yaqin tillar borligi tadqiqotlarda keltirilgan. Insoniyat ushbu tillardan faqatgina 50 dan ziyodrog‘ida faol so‘zlashadi. Qolganlaridan esa ma’lum hududdagi kichik etnik guruhlari, jamoalar foydalanadilar. YuNeSKO xalqaro tashkilotining ma’lumotlariga ko‘ra hozirda dunyoda 6912 ta tirik tillar mavjud, ammo ularning katta qismi yo‘qolish arafasida. Shu davrga qadar 516 til dunyo tillari qatoridan yo‘q bo‘lib ketgan. Shuningdek, 2500 dan ortiq tillar yo‘q bo‘lish xavfi ostida turgan tillar sanaladi². Jahonda 200 dan ziyod mamlakatlar bo‘lsa, ularning ko‘pchiligida bir necha tildan foydalanuvchi kishilar istiqomat qiladi. Olamda mavjud aholi tillari turlicha bo‘lgani tufayli bir-birlarini tushunishda muammolarga duch kelib kelishgan. Bu esa

¹uz.uz. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2019 йил 21 октябрь.

²Website:<http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages>

Interactive atlas:<http://www.unesco.org/culture/languages-atlas>

xalqaro tillarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. R.Zaripovning ta'kidlashiga ko'ra, dunyodagi mavjud tillarning maqomi, asosan, uch mezon bilan belgilanadi:

- 1) so'zlashuvchilar sonining miqdori;
- 2) tilning imkoniyati va funkcionalliligi;
- 3) moslashuvchanliligi hamda lug'at boyligi.

Globalizatsiya davrida ularga qo'shimcha ravishda yana uchta mezon shakllanayotganligini qayd etishimiz mumkin:

- 1) tilning internet tarmog'i hamda elektron platformalardagi o'rni (tilning elektronlashtirilganlik darajasi va undan foydalanish imkoniyatlarining qamrovi);
- 2) tillarning imtiyozlilik darajasi;
- 3) hukumatlar tomonidan tilga bo'lgan iqtisodiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy e'tibor³.

XXI asrda dunyoning ijtimoiy-kommunikativ voqeligida tillarning mavqeini o'rganish, zamonaviy svilizatsiya tendensiyalari tarkibini hisobga olgan holda diskursiv amaliyotlar va lingvistik hodisalarning ijtimoiy-gumanitar tomonini tahlil qilish dolzarb masalalar sirasida e'tirof etila boshlandi. Zamonaviy globallashgan dunyoda til hodisalarini ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va ular bilan hamohang ravishda yuzaga keladigan muammolar bilan birga o'rganish ko'p jihatdan turli munosabatlarni o'rnatish, til va kommunikatsion xususiyatlarni belgilashga yordam beradi. Ta'kidlash lozimki, dunyoda taraqqiy etgan davlatlarning tillari, asosan, texnologiyalar orqali yanada rivojlanishga yuz tutib, qamrov doirasini kengaytirish bilan birga, ma'lum guruhlar tomonidan turli xil maqsadlarda o'z mafkuralarini singdirish hamda boshqa millat vakillarini ham shu tilni ixtiyoriy majburiy ravishda o'rganib, turli jamoalarning gegemon tillarda berilgan g'oyalarga ergashishlariga asosiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Bu o'rinda ayrim tillarning funksiyalari kengaysa, ayrimlari ushbu raqobatga dosh berolmay vazifalari qisqarmoqda. Bunday bo'lishiga sabab, asosan, nufuzi oshayotgan yoki tushayotgan tillar vakillarining o'z tiliga bo'lgan e'tibori va yuksaltirishga bo'lgan harakatidir.

Svilizatsiya jarayonida tilga yangicha yondashuvlar shakllandi. Jumladan, A.D.Shvaytser til masalalarida fikrlarini bayon etar ekan, shunday deydi: "Ba'zi hollarda ijtimoiy hayotning muayyan jarayonlari va hodisalariga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillardan biri sifatida ishlaydi"⁴. Bu o'rinda til ijtimoiy omil sifatida talqin etilmoqda. Ya'ni til jamiyatda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga, turli xil jarayonlarning qay yo'sinda borishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri bo'lib yuzaga chiqishi mumkin ekanligiga urg'u berilmoqda. Haqiqatan ham bugungi globallashuv davrida tilning roli ortayotganligi har jabhada namoyon bo'lmoqda.

Ma'lumki, ko'p millatli mamlakatlarda "til siyosati har doim u yoki bu siyosiy yo'nalishning tarkibiy qismi bo'lib yuzaga chiqadi. Bu har xil davlatdagi muayyan sinflarga yoki ijtimoiy guruhlariga nisbatan ichki siyosat bo'ladimi yoki muayyan davlatlar, guruhlariga nisbatan tashqi siyosat bo'ladimi, ko'pincha, shu holatda namoyon bo'ladi"⁵. Shuning uchun ham tadqiq jarayonida zamonaviy ko'p millatli davlatlarning o'quv amaliyotida qayd etilgan til siyosatining amaliy jihatlariga e'tibor qaratish lozim.

Britaniyalik tadqiqotchi Devid Graddol XXI asr boshlarida shunday taxminni ilgari surgandi: "2015-yilda ingliz tilidan sayyoramiz aholisining deyarli yarmi foydalanadi va kelgusi o'n yil ichida ikki milliardga yaqin kishi ingliz tilini o'rganadi va uch milliard odam yashaydi"⁶.

³ Zaripov R. Mustaqillik yillarida o'zbekistonda til siyosati: bilingvizm va pluralingvizm. Fil.fan.fal.dr.diss.avtoreferati. –Toshkent, 2021. 26 b.

⁴Швейцер А. Д. Современная социоллингвистика: Теория, проблемы, методы. - Изд. 4-е. - М., 2012. - С .61.

⁵Швейцер А. Д. Современная социоллингвистика: Теория, проблемы, методы. - Изд. 4-е. - М., 2012. - 148 с.

⁶Graddol D. The future of English? A guide to forecasting the popularity of the English language in the 21 st century. - L., 2000. - 66 p.

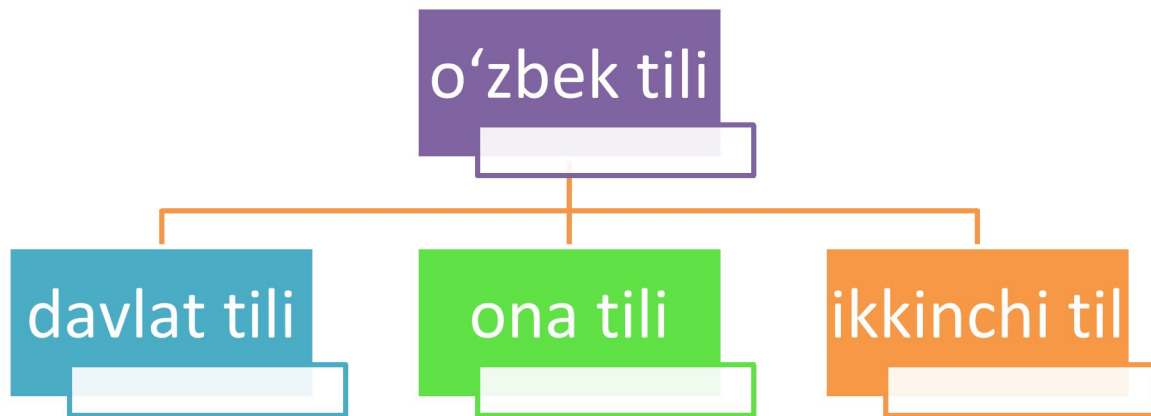
Butun insoniyat tarixida biror bir til bunday keng miqyosda tarqalmagan va dunyoda ingliz tili kabi mashhurlik darajasiga erishmagan. Jahonda bugungi kunda 7 mingga yaqin til mavjud, ammo dunyo aholisining yarmidan ko‘pi atigi o‘nta tilda gaplashadi.

D.Graddolning fikricha, "insoniyat kirib kelgan yangi dunyo davrida, til va aloqa avvalgidan ko‘ra muhimroq rol o‘ynaydi"⁷.

Shaxsiyatni ifoda etish zarurati, muloqot qilish uchun ona tilini tanlashda, o‘zaro tushunish zaruratida suhbatdoshlar bilan aniq tilda boshqa tilni aralashtirmasdan muloqot qilish istagida yotadi. Zamonaviy kommunikativ sharoitda ushbu ehtiyojlar doimo muammosiz amalga oshirilmaydi. U.Ammon tilning iqtisodiy qudrati konseptsiyasini kiritgani bejiz emas⁸.

Tillar taraqqiyoti haqida so‘z borar ekan, dunyoda tillarni real vaziyatda tadqiq etish va ularning holati haqida xulosalar berishda sotsiolingvistik izlanishlarni ko‘paytirish va amaliy tadqiqotlarga keng e‘tibor qaratish lozim. Til holati - bu ma‘lum bir geografik mintaqalar yoki ma‘muriy subyektlar chegaralarida bitta tilning yoki bir nechta tilning mavjud bo‘lishi va turli shakllarining tarqalishi⁹. Vaholanki, “avlod” toifasi sotsiologik tahlilning konseptual apparatida hali joriy etilmagan. E.Neuland fikricha, avlod tushunchasi ijtimoiy harakatlar va til o‘zgarishlarini hisobga olishning kalitidir. Bu til tarixiga oid so‘nggi izlanishlarda nasl tushunchasidan faol foydalanish bilan tasdiqlanadi, chunki bu til yangiliklarining paydo bo‘lishi va tarqalish vaqti bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin¹⁰.

O‘zbek tili O‘zbekiston Respublikasi hududida quyidagi maqomlarga ega:

Mamlakatda huquqiy maqomni olgan tilning rivojlanish darajasi, ushbu tilning imkoniyatlari hamda funkcionalliligi muhimdir. Sotsiolingvistikada huquqiy maqom tushunchasi bilan bir qatorda, tilning "amaliy (funktsional, kommunikativ) holati" tushunchasi mavjud bo‘lib, bu tilning rivojlanish darajasini, uning turli aloqa sohalariga xizmat qilish qobiliyatini anglatadi. “Davlat tili” tushunchasi “rasmiy til” tushunchasidan ancha kengroqdir: davlat tili - ijtimoiy aloqaning barcha sohalarida faoliyat ko‘rsatadigan madaniyat, siyosat, fan tili; davlat idoralari, ish yuritish ishlarida qo‘llanadi¹¹.

Ma‘lum bir davlatda biror tilga rasmiy til maqomini berishda shu mamlakat hududida mavjud millatlarning tillari hisobga olinishi darkor. Avvalambor, eng ko‘p aholi so‘zlashuvchi tilga e‘tibor qaratiladi. Shu tilning imkoniyatlari rasmiy til maqomi darajasiga javob bersa, anashu til mamlakatning rasmiy tiliga aylanadi. Bu jarayon bir millat ko‘pchilik bo‘lib istiqomat qiluvchi mamlakatlarda qiyinchiliksiz amalga oshadi.

⁷Graddol D. The future of English? A guide to forecasting the popularity of the English language in the 21 st century. - L., 2000. - 3 p.

⁸Ammon U. Schwierigkeiten bei der Verbreitung der deutschen Sprache heute // Mutter- sprache. - Wiesbaden, 1997. - № 1. - S. 17-34.

⁹Словарь социоллингвистических терминов / Отв. ред. Михальченко В. Ю. - М., 2006. - 266 с.

¹⁰Neuland E. Soziolinguistische Dimensionen (inter)generationellen Sprachgebrauchs // Vielfalt, Variation und Stellung der deutschen Sprache. - B.; Boston, 2013. - S. 209-223.

¹¹Словарь социоллингвистических терминов / Отв. ред. Михальченко В.Ю. - М., 2006. - 311 с.

Davlat tili. Ma'lum bir tilning rasmiy maqomga ega bo'lishi uning nufuzini oshiradi. **Davlat tili** — muayyan mamlakatda qonun chiqarish, ijroiya va sud hokimiyatlarida ish yuritish uchun rasmiy belgilangan til. Odatda, ko'p millatli mamlakatlarda, mas, Hindiston, Kanada, Shveysariyada qaysi til yoki tillar rasmiy ekanligi konstitutsiyalarida belgilab qo'yilgan. Davlatlarning ko'pchiligida rasmiy til bilan davlat tili aynan bir xildir. Faqat ayrim mamlakatlardagina rasmiy til davlat tili maqomidan farqlanadi. Mas, Shveysariyada konstitutsiyaga binoan nemis, fransuz, italyan tillari — rasmiy til; nemis, fransuz, italyan va retoroman tillari — davlat tili sanaladi¹². O'zbekiston Respublikasida davlat tili o'zbek tilidir. Aksariyat davlatlarda (Turkiya, Rossiya Federatsiyasi, Janubiy Koreya, Yaponiya, Fransiya, Germaniya va b.) mamlakatning ona tili davlat tili maqomidadir.

Shu jihatdan ham davlatlar vujudga kelgach o'z tiliga rasmiy til maqomini beradi va shu tilda davlat siyosati, ishlari olib boriladi. Jahonda yettingga yaqin tillar borligi aytilsada, ko'pincha dunyo lingvistik xaritalari tuzilganda faqatgina ma'lum bir davlatdagi rasmiy til maqomiga ega bo'lgan tillar qamrab olinadi. Mamlakat doirasidagi tadqiqotlarda ushbu davlatdagi mavjud tillar statistikasi keltiriladi, ammo aksariyat hollarda lingvistik xaritalarda aniq ifodalanmaydi. Shu o'rinda qayd etish lozimki, hozirgi kunda dunyodagi mavjud barcha tillarning holati to'liq tadqiq etilmagan. Buni amalga oshirish dunyo lisoniy qiyofasini to'la aks ettirish uchun imkon beradi. O'z rasmiy tiliga ega bo'lgan davlatlar esa ona tilini nufuzini oshirish, rivojlantirish yo'lida turli harakatlarni olib boradilar, til siyosatini yuritadilar.

Til siyosati – bu tilning mavjud funksional taqsimoti va til quyi tizimlarini saqlab qolish yoki o'zgartirish maqsadida umumiy, yangi til normalarini shakllantirish uchun davlat, partiya, sinf va jamoat guruhi tomonidan ishlab chiqilgan va qabul qilingan chora-tadbirlar majmui, siyosatlari va ularning maqsadlari¹³. Til siyosatining obbekti, avvalambor, rasmiy yoki tartibga solinadigan aloqa sohalarida u yoki bu darajada ishlatiladigan tillardir. Til siyosatining funktsional modeli bir yoki boshqa etnik guruh hududida davlat tomonidan (yoki ma'lum bir sinf) rejalashtirilayotgan va qo'llab-quvvatlanadigan tillar va ularning mavjudlik shakllarining yig'indisi. Shunday qilib, til siyosatining modellarini aniqlash uchun aholining etnik tarkibi, turli etnik guruhlarning joylashishi usullari, ona tiliga sodiqlik, qadriyat yo'nalishlari va boshqa ko'plab xususiy ijtimoiy omillarni aniqlash kerak. Shu o'rinda ona tili tushunchasiga ham to'xtalish zarur.

Ona tili — har bir elatning, xalqning, millatning o'z tili. Ona tili lug'at tarkibi, asosan, shu tilga mansub xalqning turmushi, madaniyati va an'analarini ifodalaydigan so'z va tushunchalardan iborat bo'ladi. Ona tili taraqqiyoti har bir elat, xalq va millatning ijtimoiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq¹⁴

Ko'p millatli davlatlarda esa doim ham bir tekisda amalga oshmaydi. Bir millatning tili yaqqol ustun bo'lgan mamlakatlarda til siyosatini yuritish osonroq kechadi. Ko'p millatli davlatlarda bu jarayon aksar hollarda qiyinchiliklar bilan amalga oshiriladi. Garchi ushbu davlatda nufuzi va qamrovi jihatdan yuqori millatning tili rasmiy til maqomini olgan bo'lsa ham. Shuningdek, ko'p millatli davlatlarda til siyosati masalasi ham alohida e'tibor bilan yuritiladi. Olimlar etnik va til xilma-xilligi kuzatiladigan har qanday mamlakatda ikki yo'nalishni amalga oshirish uchun ijtimoiy ehtiyoj mavjudligini ta'kidlashadi. 1. Mamlakat aholisi va davlatning til birligi. Ushbu real hayot bilan bog'liq bo'lib, mamlakat aholisi moddiy va ma'naviy qadriyatlarni ishlab chiqishda ishtirok etishi munosabati bilan doimiy aloqalarni talab qiladi. 2. Til jamoalarining o'zlarining milliy tili va milliy madaniyatini saqlab qolish va rivojlantirish istagi. Muvaffaqiyatli, ziddiyatsiz lingvistik siyosat olib borish uchun ushbu ikki qarama-qarshi yo'nalishni hisobga olish va jamiyatning tilga ongli ravishda ta'sir ko'rsatishi jarayonlarida ularga e'tibor qaratmoq lozim.

Dunyo davlatlari til siyosati borasida o'zining alohida modellariga ega. Ko'p millatli mamlakatlarda olib boriladigan til siyosati yanada murakkab til taraqqiyoti modellarini ishlab chiqishni va hayotga tatbiq etishni talab qiladi. Bu borada ko'p millatlar istiqomat qiluvchi Rossiyadagi lingvistik

¹² https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa

¹³ Словарь социолингвистических терминов / Отв. ред. Михальченко В.Ю. - М., 2006. - 312 с.

¹⁴ [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000. 58 b.

holat va mamlakatda rus tilining roli hamda boshqa tillarga bo'lgan e'tibor alohida ahamiyatlidir(qarang¹⁵). Qayd etish lozimki, til siyosati borasida ishlab chiqilgan modellar doim yangilanishga muhtoj bo'ladi. Chunki dunyo yuqori sur'atda rivojlanib bormoqda, bu esa tilga ta'sir etmay qolmaydi. Tillar qanchalik globallashtirish talablariga moslashib, sivilizatsiyaga yuz tutsa, uning mavqeyi nafaqat mamlakat doirasida, balki, jahonda ham yuksak nufuzga ega bo'ladi. Til modellari rivojlanish strategiyalari yangilab borilmas ekan, uning maqomi pasayib, boshqa tillarning ta'siriga uchraydi.

O'zbek tili. O'zbek tili jahon lingvistik xaritasida qanday o'rin tutadi? **O'zbek tili (O'zbekcha)** — Oltoy tillari oilasining turkiy tillar turkumiga kiruvchi til. Ushbu til O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga ko'ra davlat tili hisoblanadi. O'zbek tili ham barcha turkiy tillar kabi agglyutinativ tildir¹⁶. Bugungi kunda O'zbekistonda o'zbek tilini rivojlantirishga qaratilgan ko'plab amaliy harakatlar olib borilmoqda. Uning nufuzini yuksaltirish maqsadida hukumat tomonidan qator qonun va qonunosti hujjatlari qabul qilinib amaliyotga tatbiq etilmoqda. O'zbek tilining ilmiy tadqiqi borasida ham ko'plab izlanishlar olib borilayotganligi tilning yanada yuksalishi uchun xizmat qilmoqda. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning quyidagi so'zlarida o'zbek tilining mustaqillik davridagi erkin taraqqiyoti va uning jamiyat hayotida tutgan beqiyos o'rni alohida e'tirof etilgan: "Istiqlol yillarida o'zbek tilining qo'llanish doirasi amalda nihoyatda kengaygani, uni ilmiy asosda rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar, tilimizning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan ilmiy va ommabop kitoblar, o'quv qo'llanmalari, yangi-yangi lug'atlar chop etilayotgani jamiyat tafakkurini yuksaltirishga o'z hissasini qo'shmoqda"¹⁷.

Keyingi yillarda til siyosati yangi bosqichga ko'tarildi. Mamlakat rahbarining Birlashgan Millatlar Tashkiloti minbarida o'z nutqini o'zbek tilida so'zlashi ham tilimizning xalqaro miqyosdagi mavqeyini yuqoriga ko'tarish bilan bir qatorda uning tarbiyaviy maqomi ham yuksalib bormoqda, zero bu hodisa xalqimizning o'z ona tili bilan g'ururlanishi, unga bo'lgan munisabatining ijobiy tomonga o'zgarishiga sabab bo'ldi. Bundan tashqari o'zbek milliy kurashining xalqaro sport o'yinlari qatoriga kirishi undagi "chala", "yonbosh", "halol" so'zlarining xalqaro iste'molga kirishi ham har bir o'zbekning g'ururlanishiga asos bo'lishi bilan birga, ma'naviy-tarbiyaviy xarakter kasb etadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, uzoq yillar o'z yurtida ona tilida nutq so'zlash huquqidan mahrum bo'lgan xalq uchun o'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi muhim tarixiy hodisa edi. Keyingi yillarda o'zbekistonda til siyosatining yangi bosqichga ko'tarilishi nafaqat mamlakatning rasmiy maqomini mustahkamlaydi, balki uning davlat tili sifatidagi mavqeyi jamiyat orasida milliy tilimizning rasmiy til sifatida tarbiyaviy maqomini ham oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy tadqiqotlarda davlat tilining siyosiy, ijtimoiy mavqeyi atroflicha o'rganilmoqda, biroq uning tarbiyaviy maqomi borasida ilmiy izlanishlar yetarli emas, shu ma'noda "o'zbek tili", "ona tili", "davlat tili" tushunchalarining falsafiy, ma'naviy va ta'limiy ahamiyatiga doir tadqiqotlarga ham urg'u berish davr talabidir.

Davlat tilining nufuzi va mavqeyini ko'tarish bo'yicha tizimli islohotlar olib borayotgan bo'lsa-da uning jamiyat ijtimoiy hayotidagi amaliy ahamiyatini qoniqarli deb bo'lmaydi, shu ma'noda **shaxs ma'naviyati, tafakkurini o'stirishda davlat tilining tarbiyaviy maqomini ko'tarish mexanizmi tatbiq qilinsa, fuqarolarda davlat tili qoidalarga rioya qilish, uni hurmat qilish falsafasi shakllanadi** va til siyosti bilan bog'liq islohatlar yana-da samarali natijalar bera boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

¹⁵Алпатов В. М. 150 языков и политика, 1917-1997. - М., 1997. - 191 с. Михальченко В. Ю. Языковая ситуация и языковая политика в Российской Федерации // Национальные языки в эпоху глобализации. - М., 2011. - С. 29-56.

¹⁶ https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa

¹⁷Каримов И. Юксакмаънавият - энгилмаскуч. - Тошкент: Маънавият, 2008. - Б. 86.

1. uza.uz. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2019 йил 21 октябрь.
2. Швейцер А. Д. Современная социоллингвистика: Теория, проблемы, методы. - Изд. 4-е. - М., 2012. - С .61.Швейцер А. Д. Современная социоллингвистика: Теория, проблемы, методы. - Изд. 4-е. - М., 2012. - 148 с.
3. Graddol D. The future of English? A guide to forecasting the popularity of the English language in the 21 st century. - L., 2000. - 66 p.
4. Ammon U. Schwierigkeiten bei der Verbreitung der deutschen Sprache heute // Mutter- sprache. - Wiesbaden, 1997. - № 1. - S. 17-34.
5. Словарь социоллингвистических терминов / Отв. ред. Михальченко В. Ю. - М., 2006. - 266 с.
6. Neuland E. Soziolinguistische Dimensionen (inter)generationellen Sprachgebrauchs // Vielfalt, Variation und Stellung der deutschen Sprache. - В.; Boston, 2013. - S. 209-223.
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa
8. Словарь социоллингвистических терминов / Отв. ред. Михальченко В.Ю. - М., 2006. - 312 с.
9. [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000. 58 b.
10. Алпатов В. М. 150 языков и политика, 1917-1997. - М., 1997. - 191 с. 11. Михальченко В. Ю. Языковая ситуация и языковая политика в Российской Федерации // Национальные языки в эпоху глобализации. - М., 2011. - С. 29-56.
11. https://uz.wikipedia.org/wiki/Bosh_Sahifa
12. Каримов И. Юксакмаънавият – энгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. 56-б.
13. Zaripov R. Mustaqillik yillarida o'zbekistonda til siyosati: bilingvizm va pluralingvizm. Fil.fan.fal.dr.diss.avtoreferati. –Toshkent, 2021. 26 b.